

Bartosz Wyspiański

(Uniwersytet Wrocławski)

ORCID: 0000-0003-3243-2142

Wizje ustrojowe w myśli politycznej Sun Yat-sena i Czang Kaj-szeka

Visions of the state structure in political thought of Sun Yat-sen and Chiang Kai-shek

ABSTRACT

Author briefly presents biography of Sun Yat-sen and Chiang Kai-shek which allows to put them in historical context and to show importance of their actions in establishing modern China. Then author describes Sun Yat-sen's visions about state structure. He introduces concept of Sun's „people power”, indicates important factors which are basis of democracy, demonstrates what does „fivepartite separation of powers” mean and emphasizes that Sun in the end of his life has turned his attention to single-party system. Thereafter author characterizes thought of Chiang Kai-shek, how he initially identified himself as a successor of Sun Yat-sen, then his doubts about democracy and finally his way of admiring fascism (but it was more within the meaning of Japanese fascism rather than European).

Keywords: China, democracy, fascism, Confucianism.

I. Wstęp

Sun Yat-sen i Czang Kaj-szek są niewątpliwie jednymi z najważniejszych postaci w historii nowożytnych Chin. Pomimo to ich myśl polityczna pozostaje raczej szerzej nieznana (nie licząc orientalistów – badaczy, którzy zajmują się naukowo zgłębianiem ich teorii¹), bardziej dotyczy to postaci Sun Yat-sena, bowiem Czang Kaj-szek wydaje się w Polsce jednak bardziej niż swój poprzednik znany. Niemniej celem artykułu jest przybliżenie myśli politycznej dotyczącej ustroju i funkcjonowania państwa obu wyżej wspomnianych mężów stanu. Stąd autor nie aspiruje do opisywania całej myśli politycznej tych osobistości, skupiając się na wybranych przez siebie zagadnieniach ustrojowych.

---

¹ Zob. np. B. Góralczyk, *Sun Yat-sen. Misjonarz rewolucji*. Warszawa 2013.; J. Polit, *Pod Wiatr. Czang Kaj-szek 1887-1975*, Kraków 2008.

II. Wprowadzenie – zarys sylwetki Sun Yat-sena i Czang Kaj-szeka

II.1. Sun Yat-sen.

Sun Yat-sen urodził się 12 listopada 1866 r. we wsi Cuiheng w powiecie Xiangshan w Południowych Chinach (prowincja Guandong) w biednej rodzinie rolniczej. W 1879 r. za sprawą swojego brata Sun Meia, który wyemigrował na Hawaje w poszukiwaniu pracy, Sun Yat-sen znalazł się w Honolulu, gdzie uczęszczał do szkoły, a następnie do college'u (Oahu College²). Jednakże z uwagi na swoje zainteresowanie chrześcijaństwem został odesłany w 1883 r. do swojego rodzinnego miejsca zamieszkania (z inicjatywy własnego ojca). W Chinach studiował w Diecezjalnej Szkole Chłopięcej w Hongkongu. W 1884 r. ochrzcił go amerykański misjonarz (został baptystą). Następnie, jeszcze w tym samym roku, przeniósł się do Rządowej Szkoły Centralnej (potem znanej jako Queen's College) oraz poślubił Lu Muzhen (która została wybrana dla niego przez rodziców). Miał z nią trójkę dzieci – dwie córki i syna. W 1886 r. kolejny raz udał się na Hawaje, gdzie odbywał studia medyczne aż do ich ukończenia w 1892 r.

Młody i ambitny Sun był przejęty sytuacją panującą w Chinach, które za czasów panowania dynastii Qing³, w ostatnich latach XIX wieku, były upokarzane i destabilizowane przez obce mocarstwa. Porzucił więc karierę lekarską i wszedł na drogę polityczną. W 1894 r. wystosował list do Li Hongzhang⁴, w którym opisał swoje pomysły na przeprowadzenie modernizacji Chin. Wobec braku oczekiwanej aprobaty ze strony Li, Sun Yat-sen udał się na Hawaje w październiku 1894 r. celem rozpoczęcia działalności rewolucyjnej – wtedy to założył organizację zwaną „Związek Odrodzenia Chin”⁵. Znakiem tej organizacji zostało białe słońce na niebieskim tle, które następnie stało się znakiem Kuomintangu i godłem Republiki Chińskiej (a do chwili obecnej znajduje się na fladze Tajwanu)⁶. Po przegranej wojnie

---

² Obecnie znany jako Punahou School, <https://www.punahou.edu/archives/history-of-punahou> (dostęp: 09.12.2022).

³ Dynastia Qing – ostatnia imperialna dynastia rządząca Chinami w czasach od 1644 r. do 1911/12 r. *Qing dynasty*, w: *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Qing-dynasty> (dostęp: 09.12.2022).

⁴ Li Hongzhang – ur. 15 lutego 1823 r. w Hefei, zm. 7 listopada 1901 r. w Pekinie. Chiński polityk, mąż stanu; w znaczącym stopniu przyczynił się do modernizacji swojego kraju; w latach 1870-1895 sprawujący urząd generalnego gubernatora prowincji Zhili (obecnie Hebei). J. L. Rawlinson, *Li Hongzhang*, w: *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Li-Hongzhang> (dostęp: 09.12.2022).

⁵ Zgodnie z jego hasłem przewodnim celem Związku było obalenie Mandżurskiej dynastii, odrodzenie Chin oraz utworzenie zjednoczonego rządu. Zob. M. Ławacz, *Sun Yat-sen – życie i działalność*, [w:] Sun Yat-Sen, *Trzy zasady ludu*, Warszawa 2014, s. 14.

⁶ *Ibidem*.

chińsko-japońskiej⁷ Sun Yat-sen planował przeprowadzić przewrót w Guangzhou (stolicy prowincji, z której pochodził), jednakże rewolucji nie udało się przeprowadzić, a Sun musiał udać się na wygnanie za granicę, które trwało łącznie 16 lat. Przebywał wówczas m.in. w Londynie, a następnie udał się do Japonii, gdzie poznał wiele wpływowych osób, które wsparły Sun Yat-sena (zarówno materialnie jak i politycznie). W tym czasie stworzył siatkę kontaktów wśród lokalnych grup przestępczych (chińskich triad⁸) w Guandong (prowincja w południowych Chinach). W 1900 r. podczas zamieszek w Chinach Sun brał udział w spotkaniu z brytyjskim gubernatorem Hongkongu – Sir Henrym Blake'em oraz Ho Kaiem – wpływową chińską osobistością. Celem spotkania było wywarcie wpływu na wspomnianego już Li Hongzhanga, aby wypowiedział posłuszeństwo mandżurskiej dynastii Qing. Na zaproszenie Li Sun udał się do Hongkongu, aczkolwiek z uwagi na obawę przed zastawieniem na niego pułapki nie przybył na spotkanie personalnie, ale w jego imieniu na audiencję udali się jego towarzysze z Japonii. Jednakże samo spotkanie nie przyniosło żadnych rezultatów. W październiku 1900 r. wspomniane grupy przestępcze rozpoczęły rewoltę w Huizhou przeciwko reżimowi, która trwała 12 dni, a wywołanie tego powstania przypisywał sobie Sun.

W życiu Sun Yat-sena ważną rolę odegrał rok 1903. Był to powiem rok jego wzrastającej popularności (zwłaszcza wśród lepiej sytuowanych warstw społecznych, choć nie tylko, mianowicie rozgłos zdobywał również w gronie chińskich studentów studiujących zagranicą). Wynikało to głównie ze zjawisk takich jak postępujący upadek dynastii Qing, czy propagandowa działalność chińskiego działacza politycznego Lianga Qichao, który uciekł w 1898 r. do Japonii, oraz którego uważa się za założyciela współczesnej chińskiej prasy. W 1904 r. za sprawą działalności Suna w Europie powstały komórki konspiracyjne, a rok później został przywódcą rewolucyjnego zgromadzenia – Ligi Związkowej (*Tongmenghui*)⁹.

---

⁷ Wojna chińsko-japońska tocząca się w latach 1894-95 – konflikt kinetyczny o wpływy w Korei; za początek wojny uznaje się japońską interwencję w Korei (uznającej protektorat Chin). Następnie walki zbrojne zostały przeniesione na terytorium północno-wschodnich Chin. Starcia zostały zakończone kapitulacją Chin w momencie zagrożenia Pekinowi przez wojska japońskie. Zawarty został traktat (w Shimonoseki), który narzucił władzom w Pekinie m.in. uznanie niezależności Korei oraz odstąpienie Japonii Tajwanu razem z Pescadorami. *wojna chińsko-japońska*, w: *Encyklopedia Powszechna PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/wojna-chinsko-japonska;3997447.html> (dostęp: 12.12.2022).

⁸ Chińskie triady – chińskie organizacje przestępcze uznawane za jedne z najstarszych na świecie. W kulturze chińskiej triada oznacza harmonię Ziemi, Nieba i Człowieka. Zgodnie z tradycją organizacja nazwana „triadą” została założona przez pięciu mnichów, którzy chcieli obalić dynastię Ts’ingów. Mniej więcej od XVIII wieku grupa ta została opanowana przez przestępców. Obecnie triady działają jako organizacje międzynarodowe, poddane procesowi globalizacji. Zob. więcej K. Laskowska, *Azjatyckie zorganizowane grupy przestępcze*, „Prokuratura i Prawo” 2004, nr 7/8, s. 155-166.

⁹ Liga Związkowa (*Tongmenghui*) – chińska organizacja polityczna założona przez Sun Yat-sena w 1905 r. w Tokio. W ramy programowe Ligi Związkowej wpisane zostały tzw. Trzy Zasady Ludu sformułowane przez Suna: nacjonalizm (walka przeciwko dynastii mandżurskiej), ludowładztwo (postulat ustanowienia republiki), dobrobytu

Kierowanie funkcjonowaniem Ligi nie należało do najprostszych zadań. Była to organizacja o luźnej strukturze organizacyjnej i ciężko było sprawować nad nią efektywną kontrolę. Również próby wzniesienia powstań kończyły się porażką (do 1911 r.), co nie wpływało pozytywnie na postrzeganie tej organizacji w oczach zagranicznych rządów (m.in. japońskiego). W związku z widmem klęsk kolejnych powstań oraz z wewnętrzną walką o władzę w Lidze Związkowej Sun ponownie wybrał życie emigracyjne, podróżując w latach 1910-11 po Europie i Stanach Zjednoczonych.

W 1911 r. wybuchło powstanie w Wuchangu, które rozprzestrzeniając się na resztę kraju doprowadziło do upadku cesarstwa w Chinach (tzw. rewolucja *Xinhai*). Sun Yat-sen, który przebywał wówczas w USA, dowiedziawszy się o wybuchu rewolucji wrócił w grudniu 1911 r. do Shanghaju i wtedy to został wybrany na tymczasowego prezydenta. Cesarz formalnie abdykował w dniu 12 lutego 1912 r., a dzień później Sun zrezygnował ze stanowiska na rzecz Yuan Shikais¹⁰. W lipcu tegoż roku powstał również Kuomintang¹¹. Utarczki, do jakich z czasem doszło, pomiędzy Yuanem a Sun Yat-senem doprowadziły do konfliktu, w wyniku którego Sun zmuszony był uciec do Japonii¹². Dalsze lata obfitowały w wewnętrzne walki o władzę w Chinach, których streszczenie nie jest celem niniejszego opracowania. Warto jeszcze jednakże przytoczyć jeden ciekawy fakt z życia Sun Yat-sena, a mianowicie moment jego współpracy z Rosją Radziecką – była ona wynikiem niemożności uzyskania potrzebnej pomocy od Japonii oraz państw Zachodnich, a skutkowała wydaniem *Manifestu Sun-Joffe*¹³, w którym ogłoszono m.in. zrzeczenie się przez ZSRR roszczeń wobec Mongolii Zewnętrznej. Oprócz tego za namową dyplomatów radzieckich komuniści chińscy podjęli współpracę z Kuomintangiem, co dało asumpt do późniejszej jego reorganizacji i finalnego zespolenia.

---

dla ludu (zrównanie ludzi w prawach do ziemi). Z prób wywołania rewolty przeciwko dynastii mandżurskiej udało się powstanie w Wuahanie, które doprowadziło do wybuchu rewolucji chińskiej w latach 1911-13. Liga Związkowa w 1912 r. weszła w struktury Kuomintangu. *Liga Związkowa*, w: *Encyklopedia Powszechna PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Liga-Zwiazkowa;3932524.html> (dostęp: 13.12.2022).

¹⁰ Yuan Shikai – ur. 1859 r., zm. 1916 r.; chiński generał i polityk; od 1912 r. prezydent Chin; pozyskał władzę dyktatorską, a w 1915 r. ogłosił się cesarzem, jednakże już rok później powrócił do funkcji prezydenta w obawie przed buntem południowej prowincji. *Yuan Shikai*, w: *Encyklopedia Powszechna PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Yuan-Shikai;3999574.html> (dostęp: 13.12.2022).

¹¹ Kuomintang (Guomindang) - chińska partia polityczna założona przez Sun Yat-sena w 1912 r. Początkowo działalność partii miała charakter demokratyczno-liberalny, z czasem ewoluował na pozycje rewolucyjno-demokratyczne. Po śmierci Sun Yat-sena partią zarządzał Czang Kaj-szek. W wyniku wojny domowej między Kuomintangiem a Komunistyczną Partią Chin władze Republiki Chińskiej związane z Kuomintangiem były zmuszone ewakuować się na Tajwan. *Kuomintang*, w: *Encyklopedia Powszechna PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Kuomintang;3929083.html> (dostęp: 14.12.2022).

¹² Mówiąc o utarczkach mam tutaj na myśli m.in. zdelegalizowanie Kuomintangu przez Yuan Shikaisa oraz usunięcie członków tej partii z parlamentu.

¹³ Adolf Joffe – ur. 22 października 1883 r. w Symferopolu, zm. 17 listopada 1927 r. w Moskwie; sowiecki działacz komunistyczny oraz dyplomata. *Joffe Adolf A.*, w: *Encyklopedia Powszechna PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Ioffe-Adolf-A;3915306.html> (dostęp: 14.12.2022).

Sun Yat-sen zmarł 12 marca 1925 r. na raka wątroby w Pekinie, mając 58 lat, pozostawiając ze sobą jednak wciąż silną opozycję.

II.2. Czang Kaj-szek

Czang Kaj-szek urodził się 31 października 1887 r. we wsi Xikou w rodzinie aspirującej do miana lokalnej elity. W okresie jego dorastania Chiny znajdowały się w kryzysie, a panująca wówczas atmosfera charakteryzowała się niechęcią wobec panującej dynastii Qing. Był pod bardzo dużym wpływem samotnie wychowującej go matki z powodu wczesnej śmierci ojca. Miał 5 lat kiedy rozpoczął naukę, natomiast już jako dorosły człowiek swoją karierę skierował w stronę wojska – najpierw w chińskiej szkole wojskowej (Akademia Wojskowa Boading), następnie zaś w Tokio. Po zakończeniu edukacji rozpoczął staż w wojsku japońskim, w którym panowała surowa dyscyplina, którą Czang doceniał po latach, jako pozwalającą mu twardo stąpać po ziemi. W tamtym czasie w Japonii zaczęły powstać radykalne chińskie organizacje rewolucyjne, mające za cel obalenie panującej dynastii Qing oraz wprowadzenie reform na wzór zachodni¹⁴, z którymi Czang wszedł w relacje (w 1908 r. przyciągnął go do swej organizacji Sun Yat-sen). Wówczas to przyszły generalissimus zaczął przesiąkać poglądami rewolucyjnymi oraz ideałami demokratycznymi.

W 1911 r., gdy wybuchała w Chinach rewolucja Czang Kaj-szek zwolnił się ze służby w celu powrotu do kraju i wzięcia udziału w rozruchach. W następnych latach brał udział w walkach przeciwko Yuan Shikaiowi, a także został współzałożycielem Kuomintangu wraz z Sun Yat-senem. W tamtym okresie wszedł również we współpracę z tzw. Zielonym Gangiem, czyli szanghajską zorganizowaną grupą przestępczą, która kontrolowała kasyna, domy publiczne, a także palarnie opium¹⁵. Po upadku rządów Yuana Państwo Środka pogrążyło się w chaosie, rządzone przez lokalnych watażków (w literaturze określanych mianem „militarystów”¹⁶). W czasie reorganizowania Kuomintangu w 1923 r. Czang Kaj-szek pojechał z wizytą do ZSRR celem przyjrzenia się instytucjom tam działającym, a zwłaszcza Armii Czerwonej. Po powrocie został dowódcą akademii wojskowej w Whampoa zorganizowanej na wzór sowiecki.

Po śmierci Sun Yat-sena w 1925 r. doszło do rywalizacji o schedę po nim w partii. W czasie rozprawiania się z zagrożającymi mu komunistami Czang odnosił sukcesy w jednoczeniu kraju. W grudniu 1927 r. wziął ślub z Meiling Song, która została jego drugą

---

¹⁴ T. Łozińska, *Myśl polityczna Czang Kaj-szeka*, Kraków 2017, s. 102.

¹⁵ *Ibidem*, s. 111.

¹⁶ M. Ławacz, *op. cit.*, s. 20.

żoną (dla niej miał też przejść na chrześcijaństwo). W 1928 r. zajął Pekin, co umocniło pozycję jego partii, wtedy też zaczął tytułować się następcą Sun Yat-sena, a także w tym samym roku przyjął tytuł generalissimusa całych sił zbrojnych. Nowy rząd centralny z Czang Kaj-szekiem na czele został powołany w Nankinie.

Zarówno komuniści, jak i lokalni watażkowie wciąż pozostawali zagrożeniem, na domiar złego w 1931 r. doszło do inwazji Japonii na Mandżurię. Czang podjął niepopularną wówczas decyzję, aby najpierw zająć się problemem wewnętrznym, jaki stanowili komuniści, a potem dopiero zewnętrznym, czyli inwazją Japonii. W celu konsolidacji narodu w 1934 r. założył tzw. Ruch Nowego Życia, który miał na celu wszczepianie Chińczykom moralnych zasad konfucjanizmu¹⁷. W 1936 r. doszło do uprowadzenia Czang Kaj-szeka i przetrzymywania go przez dwa tygodnie przez jednego z generałów, domagającego się od niego utworzenia frontu do walki z Japończykami, co zakończyło się sformowaniem sojuszu z komunistami w celu walki z Japonią.

Po porażce Japonii i kapitulacji przed Stanami Zjednoczonymi w 1945 r. rząd Czang Kaj-szeka zaczął przeżywać kryzys. W 1946 r. na nowo wybuchła wojna domowa z komunistami, a w 1949 r. Czang stracił panowanie nad kontynentalnymi Chinami na rzecz komunistów (wtedy też proklamowano Chińską Republikę Ludową). Był to moment, w którym musiał salwować się ucieczką na Tajwan, gdzie sprawował rządy aż do swojej śmierci 5 kwietnia 1975 r. – miał wówczas 87 lat.

III. Wizje ustrojowe w myśli Sun Yat-sena

Opisywanie wizji ustrojowych w myśli politycznej Sun Yat-sena warto zacząć od pojęcia narodu, bowiem to właśnie dopiero on uważany jest za prekursora wprowadzenia tego pojęcia na grunt chiński¹⁸. Stworzony przez niego chiński nacjonalizm był nurtem na wskroś nowoczesnym, dążył do formowania umysłów chińczyków, do ogniskowania ich wokół idei

---

¹⁷ Podstawowym celem Ruchu Nowego Życia było stworzenie lepszego społeczeństwa za pomocą szerzenia zasad właściwego postępowania – ze szczególnym naciskiem na higienę i etykietę oraz właśnie cnót konfucjańskich. Do najważniejszych cnót odgrywających podstawową rolę w tym ruchu można zaliczyć: przyzwoitość, sprawiedliwość, uczciwość, poczucie wstydu. W późniejszym okresie zakres zadań Ruchu Nowego Życia uległ powiększeniu m.in. o propagowanie uduchowionego, produktywnego oraz wojskowego stylu życia, a następnie także o promocję edukacji społecznej oraz gospodarki narodowej. Zob. więcej A. Demiańczuk, *Ruch Nowego Życia w Chinach, 1934-1948*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem”, t. 43 nr 3, s. 515-525.

¹⁸ P. Gibas, *U narodzin polityki narodowej w Chinach*, „Azja-Pacyfik” 2014, nr 17, s. 241.

patriotycznej¹⁹. Chińczycy bowiem aż do połowy XIX wieku nie przejawiali żadnych uczuć względem narodu wyrażających się lojalnością wobec ich państwa narodowego²⁰.

Myśl polityczna Sun Yat-sena jest zawarta w jego podstawowym dziele²¹, jakim są *Trzy zasady ludu*. O wpływie jego przemyśleń świadczy oparcie systemu politycznego Republiki Chińskiej na Tajwanie (przynajmniej w teorii) na *Trzech zasadach ludu* właśnie²². Te zasady to: zasada narodowa, zasada władzy ludu oraz zasada dobrobytu ludu. Z uwagi na temat pracy uwagę poświęcę na omówienie zasady władzy ludu. Same *zasady* były zbiorem koncepcji Suna dotyczących odbudowy Państwa Środka, jego narodu oraz wprowadzenia efektywnie działającej demokracji²³ (której zaprowadzenie musi być poprzedzone kilkuetapowym procesem – demokracja bowiem nie zadziała w społeczeństwie, które nie jest gotowe na jej przyjęcie²⁴).

Rozważania dotyczące zasady władzy ludu²⁵ u Sun Yat-sena skupiały się na różnych formach sprawowania władzy przez społeczeństwo²⁶. Przedstawiał tam dzieje obalania monarchii przez rewolucje w innych krajach, konkludując, iż nie było jeszcze takiego przewrotu, który by pozwolił ludziom w pełni kontrolować nowych rządzących²⁷. Analizując dylemat, czy Chiny powinny przyjąć demokrację czy zostać autokratyczne Sun Yat-sen uważał, iż pomimo że przez większość historii Państwo Środka było rządzane autokratycznie, to przyjęcie demokracji byłoby dla Chińczyków korzystniejsze, już bowiem Konfucjusz oraz Mencjusz byli zwolennikami demokracji. Zasada władzy ludu realizowalna jest jedynie w ustroju republikańskim (demokratycznym). Demokracja musi spełniać określone kryteria,

---

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Wynikało to przede wszystkim z postrzegania przez Chińczyków samych siebie nie jako wspólnotę narodową, ale jako ludzi połączonych ze sobą wspólnym dziedzictwem oraz wyznawanymi wartościami. T. Łozińska, *op. cit.*, s. 20.

²¹ W istocie jest to seria spisanych wykładów.

²² Organy władzy na Tajwanie składają się z pięciu Yuanów – Yuanu Kontrolnego, Egzaminacyjnego, Sądowiczego, Wykonawczego i Legislacyjnego (właściwego parlamentu), co nawiązuje do koncepcji pięciopodziału władzy Sun Yat-sena. R. Zalski, *Rozmowa z Chien Fu (Fredereickiem Chieniem) byłym sekretarzem Czang Kaj-szeka, politykiem, dyplomatą, członkiem rządu Tajwanu*, „Azja-Pacyfik” 2005, nr 8, | s. 172.; P. Gibas, *op. cit.*, s. 241.

²³ A. Łobacz, „Trzy zasady ludu” - Dokument Programowy Sun Yat-sena. Refleksje Tłumaczki, „Azja-Pacyfik” 2011, nr 14, s. 242-249.

²⁴ Plan Sun Yat-sena zakładał wprowadzenie po rewolucji 3-letniego okresu rządu wojskowego, którego celem było przywrócenie prawidłowego funkcjonowania struktur państwowych oraz generalnego porządku. Następnie miał nastąpić etap 6-letni – politycznego patronatu armii, w którym to armia zaczęłaby wprowadzać demokrację na szczeblu powiatowym, a ludność zaczęłaby uczyć się samorządności. Trzeci etap zakładał wybory parlamentarne, utworzenie konstytucji oraz demokratycznej władzy państwa. K. Gawlikowski, *O miejscu Sun Yat-sena w historii Chin*, [w:] Sun Yat-Sen, *Trzy zasady ludu*, Warszawa 2014, s. 28.

²⁵ Sun Yat-sen używał terminu „władza ludu” jako synonimu demokracji w rozumieniu państw zachodnich. Sun Yat-sen, *Trzy zasady ludu*, Warszawa 2014, s. 175.

²⁶ A. Łobacz, *op. cit.*, s. 246.

²⁷ *Ibidem*.

jeżeli ma funkcjonować prawidłowo, mianowicie: wybory powszechne, inicjatywa ustawodawcza należąca do społeczeństwa, instytucja referendum, mechanizm odwoływania rządzących²⁸. Innym ważnym aspektem było prawo, które ustalał lud, a które rządzącym było jedynie przekazywane w celu jego stosowania²⁹.

W swoich rozważaniach skupiał się także na samych terminach „władza ludu” oraz „wolność” – wskazując je jako *novum* w chińskim słowniku politycznym, albowiem konstruowanie definicji wolności na wzór europejski czy amerykański było w Chinach zbędne (z uwagi na inną relację na linii monarcha absolutny – poddany oraz cesarz – lud, w tym drugim przypadku lud nie odczuwał bezpośrednio despotycznej władzy cesarza³⁰. W związku z czym Chińczycy tak naprawdę byli nawet „zbyt wolni”, byli jak „ziarnka piasku”³¹. Uważał, iż bardziej niż wolności Chińczycy potrzebowali dobrze zorganizowanych instytucji³². Prowadziło to do odmiennych celów rewolucji w Państwie Środka niż rewolucji europejskich. Rewolucja demokratyczna w Chinach powinna być asumptem do wyzwolenia w społeczeństwie działania solidarnego, odwrotu od koncepcji wolności indywidualnej na rzecz wspólnotowości, która miała służyć restauracji ładu i porządku w narodzie i państwie.

Sun omawiał także rolę równości w ustroju demokratycznym. Uważał, iż w świecie natury równość nie występuje – „(...) wśród rzeczy zrodzonych między niebem a ziemią nie ma w ogóle jednakowych. Skoro nic nie jest jednakowe, to nie można mówić, że w naturze panuje równość. A skoro w świecie przyrody nie ma równości, jak mogłaby występować w gatunku ludzkim?”³³ To ludzie sami sobie stwarzają równość, a jedyną pożądaną formą równości była równość pozycji politycznej (równość szans). Istotą równości był, zdaniem Sun Yat-sena, altruizm – „Każdy powinien za cel swój przyjąć służenie innym, a nie zagarnianie dóbr dla siebie. Ci o większej inteligencji i zdolnościach powinni ze wszystkich sił służyć dziesiątkom milionów i dziesiątkom milionów przynosić szczęście. Ci mniej inteligentni i zdolni powinni służyć dziesiątkom setek i czynić ich szczęśliwymi (...) A ci pozbawieni inteligencji i zdolności powinni z kolei służyć ze wszystkich sił jeden drugiemu i wzajemnie czynić się szczęśliwymi”³⁴.

---

²⁸ *Ibidem*, s. 246-247.

²⁹ Tak też Sun rozumiał instytucję inicjatywy ustawodawczej. Sun Yat-sen, *op. cit.*, s. 268.

³⁰ A. Łobacz, *op. cit.*, s. 247.

³¹ „Każdy człowiek tak rozszerzył zasięg swojej wolności, że [jako społeczeństwo] jesteśmy jak piasek.” Sun Yat-sen, *op. cit.*, s. 195.

³² Sun, porównując wcześniej społeczeństwo chińskie do piasku następnie oceniał, iż w związku z tym do tego piasku należało „domieszać cementu”, albowiem „zespoli się on w kamień, stanie się zwartą strukturą” *Ibidem*.

³³ *Ibidem*, s. 210-211.

³⁴ *Ibidem*, s. 226.

Jednakże, jak już wspomniano, Sun Yat-sen był przeciwko automatycznemu kopiowaniu pojęć i wizji z Zachodu. Dlatego też twierdził, iż ideały wolności i równości (rozumiane inaczej niż na gruncie europejskim czy amerykańskim) zostaną w pełni urzeczywistnione w Chinach poprzez realizację trzech zasad (narodowej, władzy ludu i dobrobytu ludu).

Sun opracował diagram pozycji społecznych, który miał korelować z kompetencjami, talentami i zdolnościami³⁵. Jego zdaniem należało rozdzielić władzę i kompetencje – lud posiadałby władzę, lecz kompetencje miałyby rząd, bowiem rządzący byłiby specjalistami w swojej dziedzinie (zarządzanie państwem), w przeciwieństwie do ludu, który w swojej masie nie jest w stanie skutecznie zarządzać sprawami rządowymi. Lud posiadał władzę polityczną (władzę sprawami państwa) natomiast władza rządu to władza zarządzająca (rząd prowadzi sprawy państwa). Naród, dysponujący pełnią władzy politycznej mógł skutecznie kontrolować rząd, nie bojąc się, że stanie się on silniejszy niż być powinien. Demokracja powinna zatem opierać się na silnych instytucjach rządowych z możliwością sprawowania nad nimi kontroli przez naród. Można to opisać jako diarchię – z jednej strony naród, z drugiej administrację rządową³⁶. Jego celem jednakże nie było bezrefleksyjne kopiowanie ustrojów demokracji zachodnich, a wypracowanie oryginalnego modelu chińskiego, ponieważ bezpośrednia recepcja zachodnich ustrojów na grunt chiński doprowadziłby jedynie do ich wypaczenia. Zatem system polityczny Państwa Środka winien był być oparty na ich własnym rozumieniu demokracji, w której ponadto ważną rolę odgrywałyby lokalny samorząd³⁷. Sun dokonał podziału władz na władzę polityczną – sprawowaną przez lud (za pomocą wyborów powszechnych, inicjatywy ustawodawczej, referendum, mechanizmu odwoływania osób wybranych do sprawowania rządów) oraz władzę administracyjną, na którą składały się: władza sądownicza, ustawodawcza, wykonawcza, nadzoru³⁸, egzaminacyjna³⁹. Sun Yat-sen uważał, iż tradycyjny trójpodział władz (ustawodawcza, wykonawcza i sądownicza) dawniej należał do cesarza, natomiast władze kontrolna oraz egzaminacyjna były niezależne⁴⁰. Jednakże nie przesądzał o większości niezbędnej do przegłosowywania danych spraw oraz wykonywania

---

³⁵ A. Łobacz, *op. cit.*, s. 248.

³⁶ P. M. A. Linebarger, *The Political Doctrines of Sun Yat-sen. An Exposition of the Sun Min Chu I*, Baltimore 1957, s. 224.

³⁷ K. Gawlikowski, *op. cit.*, s. 30.

³⁸ Zwana także władzą kontrolną, miała odpowiadać za funkcje, które niegdyś pełnił cenzorat (czyli urząd w okresie cesarstwa odpowiedzialny za kontrolę administracji). *Ibidem*, s. 32-33.

³⁹ Jest to nawiązanie do konfucjańskich egzaminów urzędniczych. Władza egzaminacyjna zajmować się miała przeprowadzaniem rekrutacji do służby cywilnej oraz awansami wewnątrz niej. A. Łobacz, *op. cit.*, s. 248-249.; K. Gawlikowski, *op. cit.*, s. 32.

⁴⁰ K. Jasiński, *Dlaczego warto czytać Sun Yat-sena? Pożytki z lektury prac „duchowego ojca” nowożytnych Chin*, „Kultura i Społeczeństwo” 2015, nr 4, s. 184.

uprawnień, wynikało to z tego, iż społeczeństwo nie nawykło do demokracji, a więc nie było jeszcze na to gotowe⁴¹.

W celu urzeczywistnienia swojej koncepcji wyróżnił 3 rodzaje osobowości: twórcę (osoby odkrywcze, innowatorskie), menedżera (osoby charyzmatyczne o zdolnościach przywódczych) oraz wykonawcę/pracownika (osoby podporządkowane menedżerom, wykonujące dla nich pracę)⁴². Wszystkie osoby z tych grup powinny ze sobą współdziałać, kierując się zasadami altruizmu oraz traktować siebie jako równych. Celem Suna było stworzenie cnotliwego społeczeństwa opartego na wartościach konfucjańskich. Instytucją, o której warto w tym kontekście wspomnieć była instytucja obywatelskiej przysięgi służby dla kraju, która w swojej istocie odwoływała się do starych tradycji składania przysięgi w obliczu Nieba i Ziemi⁴³.

Można jego koncepcje opisać jako modernizację starego systemu w taki sposób, że w miejsce cesarza wstępował lud⁴⁴.

Jeszcze jednym charakterystycznym elementem, który odróżniać miał demokrację chińską od zachodniej był tzw. system rodziny. Lojalność wobec rodziny i klanu dla Chińczyków była nawet ważniejsza niż lojalność wobec państwa w krajach zachodnich. To przywiązanie klanowo-rodzinne mogło stanowić pewien problem w podejmowanych próbach zjednoczenia narodu wokół państwa. Sun proponował reorganizację klanów w poszczególnych dystryktach, które można by było połączyć później w organizacje na szczeblu prowincjonalnym, a następnie scalić je w organizacje narodowe⁴⁵. Wykorzystując przywiązanie Chińczyków do swoich rodzin i klanów, które zaczęłyby się łączyć na coraz to wyższych szczeblach udałoby się skonsolidować cały naród – jako jedną wielką rodzinę.

Na marginesie rozważań warto również jeszcze wspomnieć, iż o ile przez większość swojego życia Sun był zwolennikiem demokracji, to w latach 20. skierował swoje zainteresowania w kierunku modelu jednopartyjnego⁴⁶.

---

⁴¹ P. M. A. Linebarger, *op. cit.*, s. 224.

⁴² *Ibidem* s. 249.

⁴³ K. Gawlikowski, *op. cit.*, s. 30.

⁴⁴ P.M.A. Linebarger, *op. cit.*, s. 221.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 238.

⁴⁶ T. Łozińska, *op. cit.*, s. 154.

IV. Wizje ustrojowe w myśli Czang Kaj-szeka

Czang Kaj-szek, który uchodził za ideowego spadkobiercę Sun Yat-sena podkreślał, że jego wizje miały to samo źródło, co myśl Suna⁴⁷. Dążył do dalszego rozwoju narodu chińskiego za pomocą odrodzenia tradycyjnych ideałów moralnych i filozofii chińskiej, albowiem to właśnie związek polityki i moralności miał determinować sposób zarządzania państwem⁴⁸. Jego zdaniem moralna odnowa narodu mogła być skuteczna wtedy, gdy społeczeństwo będzie miało przykład „z góry”, który wskaże im drogę moralnego postępowania. To zadanie miało należeć do rządzącej elity (traktowanej jako duchowi przewodnicy). Czerpiąc z konfucjańskiej⁴⁹ myśli filozoficznej Czang żywił głębokie przekonanie, iż najlepszą formą władzy były rządy oparte na etyce, bowiem normy etyczne były bardziej efektywne we wpływowaniu na społeczeństwo, ponieważ prawo reprezentowało autorytet władzy i było oparte na przymusie⁵⁰.

W kontekście wizji samego ustroju Czang Kaj-szek odwoływał się do myśli Sun Yat-sena. Jednakże wraz z upadkiem republiki jego zdanie odnośnie demokracji uległo zmianie (choć *de facto* już wcześniej miał zapędy ku oświeconemu despotyzmowi)⁵¹. W swojej myśli politycznej zaczął krytykować liberalizm za zbytne akcentowanie indywidualizmu oraz komunizm podkreślający walkę klas, przez co niszczył chińską kulturę i wspólnotę⁵². W tym kontekście wypowiadał się w podobnym tonie, co Sun Yat-sen – potępiał bezrefleksyjne kopiowanie na grunt chiński myśli zachodniej, nie negując recepcji pewnych rozwiązań, głównie w kwestii nauki. Wszelakie metody przetransferowania ustrojów czy ideologii w ich kształcie, jaki występował na Zachodzie uznawał za sprzeczne z chińską kulturą, a rodzime systemy filozoficzno-polityczne traktował jako bardziej odpowiednie do konstruowania modelu władzy.

Znów za Sun Yat-senem Czang uznawał wyższość wolności narodu i państwa nad wolnością jednostki. Państwo miało kompetencje do nadawania i odbierania praw jednostkom,

---

⁴⁷ *Ibidem*, s. 137.; choć w literaturze wskazuje się, że początkowo dziedzictwo Suna, do którego odwoływał się Czang było bardziej dziedzictwem działań człowieka, a nie jego myśli. P. P. Y. Loh, *The Ideological Persuasion of Chiang Kai-Shek*, „Modern Asian Studies” 1970, t. 4 nr. 3, s. 217.

⁴⁸ T. Łozińska, *op. cit.*, s. 137.

⁴⁹ Co ciekawe oprócz konfucjanizmu Czang jako istotne źródło zasad etycznych wskazywał chrześcijaństwo, które również mogło wpływać na życie moralne narodu. Zwłaszcza wskazywał na takie wartości jak solidarność, gotowość do poświęcenia się. *Ibidem*, s. 140.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*, s. 160.

⁵² *Ibidem*.

jeżeli te postępowały wbrew jego interesowi⁵³. Nadał nową treść konfucjańskim zasadom lojalności oraz synowskiego oddania – lojalność oznaczała lojalność wobec państwa, natomiast oddanie było oddaniem dla narodu⁵⁴. W związku z tym służba ojczyźnie wyparła partykularne interesy danej rodziny. Zwłaszcza widać to było w wojsku – jednostki podległe bezpośrednio jemu traktował jak „wojska rodzinne”⁵⁵, natomiast najbliżsi doradcy Czanga byli jego „adoptowanymi synami”⁵⁶. Co było zresztą znamienne, albowiem był on zdania, że każda władza winna opierać się na silnej armii.

Czang również pochylał się nad pojęciami wolności i równości jako wpisanymi w ustrój demokratyczny. Jak już zostało wspomniane był on przeciwny nieograniczonej wolności indywidualnej, a sama wolność musiała iść w parze z porządkiem. Żeby demokracja funkcjonowała poprawnie należało ukonstytuować odpowiednie relacje między jednostką a społeczeństwem. W tym miejscu u Czang Kaj-szeka narastały obawy, iż społeczeństwo chińskie w gruncie rzeczy nie rozumiało idei demokracji, a przez to traktowałoby ją jako ustrój, w którym wszystko wolno, co przyczyniłoby się do coraz większego chaosu w Państwie Środka⁵⁷. Skutkiem tego był odwrót od demokracji i wolności indywidualnej oraz podkreślanie, że obywatele mogli się cieszyć wolnością i swobodami tak długo, jak nie wchodzili w sprzeczność z ideą dobra wspólnego. W pewnym momencie uważał już demokrację za niemożliwą do wprowadzenia na grunt realiów chińskich. W aspekcie samoidentyfikacji Czang określał siebie bardziej jako „konfucjańskiego mędrca-władcę, wpajającego nakazy moralne posłusznym obywatelom”⁵⁸. Wynikało to z wagi, jaką przywiązywał do tradycyjnych metod rządzenia w chińskiej filozofii politycznej – władza miała charakter elitarny, a władca przekazywał ludowi drogi moralnego postępowania. Esencją takich rządów był zanik równości jednostek oraz brak przyzwolenia na występowanie przeciwko rządowi⁵⁹ oraz uznanie siebie za uosobienie narodu⁶⁰.

W kontekście wizji ustrojowych warto w tym miejscu wspomnieć o występujących w literaturze⁶¹ poglądach o faszystowskim charakterze reżimu Czang Kaj-szeka. W 1927 r., gdy utworzył rząd w Nankinie cieszył się wielką władzą polityczną i wojskową. Wówczas to

---

⁵³ *Ibidem* s. 162.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ J. Fenby, *Czang Kaj-szek i jego Chiny*, Wrocław 2010, s. 241.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ T. Łozińska, *op. cit.*, s. 163.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ J. Fenby, *op. cit.*, s. 335.

⁶¹ Por. M. Cesarz, *Narodziny i źródła ideologii faszystowskiej w okresie Nanking (1927-1937)*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi XXX”, Wrocław 2008.

zaczął wprowadzać w życie swoją nową wizję państwa opartą tradycyjnych chińskich założeniach moralnych oraz scentralizowanym państwie. Maciej Cesarz wskazuje, że to właśnie w tym okresie ze względu między innymi na coraz poważniejsze problemy ekonomiczne Państwa Środka Czang Kaj-szek wraz ze środowiskiem wokół niego zgromadzonym wszedł na drogę faszyzmu, który miał być remedium na pogłębiające się problemy⁶². Badając myśl chińskiego generalissimusa można spostrzec jak bardzo była ona eklektyczna – z jednej strony podkreślanie przywiązania do dziedzictwa ideowego Sun Yat-sena, konfucjanizm, chęć odnowy moralnej społeczeństwa za pomocą zasad etycznych i samodyscypliny, z drugiej strony faszyzm, a z trzeciej dodatkowo uznanie moralności chrześcijańskiej za godną podziwu i naśladowania. Rząd Czanga oparł się na formacji Niebieskich Koszul⁶³, a także na tajnej organizacji Lixingshe⁶⁴, natomiast promocją moralnych postaw zajmował się Ruch Nowego Życia, o którym pisałem już wyżej. Przyświecającą wówczas ideą było zunifikowanie narodu pod władzą Czanga (który widział siebie w roli wodza-nauczyciela) oraz organizacja społeczeństwa na zasadach wodzowskich⁶⁵. O inspiracją faszystowskim systemem rządów świadczy także powoływanie przez generalissimusa różnych tajnych organizacji. Co ciekawe, inspiracje te przychodziły bardziej z Japonii, niż z Europy⁶⁶; z faszyzmem europejskim dzieliło Czanga m.in. podejście do imperializmu, nie interesowała go bowiem ekspansja na obce obszary, a unifikacja Chin, a także elitarny charakter reżimu, który co do zasady nie zakładał angażowania mas.

Z powyższego wypływa fakt, że generalissimus w latach 30. zasadniczo oszedł jednak od doktryny głoszonej przez Sun Yat-sena. Szczególnie widać to w aspekcie ostatniej fazy rewolucji, którą miała być konstytucyjna demokracja (o fazach rewolucji według Sun Yat-sena pisałem wyżej). Wskazuje na to chociażby fakt organizacji Niebieskich Koszul, które były podporządkowane woli wodza oraz głosiły hasła i działania charakterystyczne dla ugrupowań faszystowskich, a także funkcjonowały zgodnie z etosem militarystyki

---

⁶² *Ibidem*, s. 129.

⁶³ Niebieskie Koszule nawiązywały swoim istnieniem do grup faszystowskich w Niemczech i Włoszech (nie były jednakże ich identycznymi kopiami). Poprzez faszyzm miało dojść do odrodzenia ducha narodowego Chin. F. Hong, *Niebieskie Koszule – nacjonalizm i faszyzm w Chinach lat 30. XX wieku*, <https://www.nacjonalista.pl/2021/03/13/fan-hong-niebieskie-koszule-nacjonalizm-i-faszyzm-w-chinach-lat-30-xx-wieku/> (dostęp: 25.12.2022); zob. więcej L. E. Eastman, *Fascism in Kuomintang China: The Blue Shirts*, „The China Quarterly” 1972, nr 49, s. 1-31.

⁶⁴ Lixingshe – chiński termin nieprzetłumaczalny na język polski (co więcej w literaturze nie występują również jego nazwy europejskie). Była to nazwa grupy, w której skład wchodziły osoby związane z Akademią Wojskową w Whampoa, a która to miała za cel wdrażanie ideałów Trzech Zasad Ludu. Była tajną i jednocześnie jedną z najbardziej wpływowych organizacji politycznych w kraju. M. Cesarz, *op. cit.*, s. 134. Zob. więcej F. Wakeman, *Spymaster: Dai Li and the Chinese Secret Service*, Londyn 2003, s. 55-84.

⁶⁵ M. Cesarz, *op. cit.*, s. 134.

⁶⁶ O japońskim faszyzmie zob. *Ibidem*, s. 130 – 135.

i uniformizacji⁶⁷. Ponadto rewolucja mająca prowadzić do odnowy moralnej społeczeństwa i restauracji tradycyjnych wartości oparta była na działalności kręgów wojskowych oraz tajnych stowarzyszeń. Na koniec warto jeszcze podkreślić o braku istotnego społecznego poparcia faszyzujących koncepcji Czang Kaj-szeka. Ani elity, ani masy nie były zainteresowane powrotem do rygorystycznej moralności i tradycyjnych wartości, czego przyczyną mogły być przede wszystkim biurokracja, korupcja oraz terror reżimu⁶⁸.

V. Zakończenie

Analizowanie myśli Sun Yat-sena jest o tyle wartościowe, o ile zdamy sobie sprawę z oddziaływania jego spuścizny na współczesne Chiny. Jest on bowiem uznawany za twórcę nowoczesnych Chin. Do jego dziedzictwa odwołują się zarówno liderzy Komunistycznej Partii Chin, jak i odwoływały się władze Tajwanu na czele z Czang Kaj-szkiem⁶⁹. W 1978 r. Deng Xiaoping⁷⁰ zainicjował program reform⁷¹, w których odbicie znalazły koncepcje Suna. Jest on wymieniony w preambule do konstytucji ChRL⁷², a jego mauzoleum w Nankinie odwiedza co roku tysiące osób⁷³.

Tak samo warto badać myśl Czang Kaj-szeka. Był on postacią niezwykle ciekawą i charyzmatyczną, zasłużoną w historii Chin i Tajwanu. Oryginalność jego teorii wypływa z łączenia tradycji konfucjańskiej i chrześcijańskiej, a także dziedzictwa Sun Yat-sena, aż po zainteresowanie metodami faszystowskimi. Jako modernizator Tajwanu przyczynił się do znacznego rozwoju wyspy, osiągnął wiele sukcesów gospodarczych, łącząc to jednocześnie z tradycjami konfucjańskimi, czy podkreśleniem znaczenia rodziny, jako miejsca, w którym człowiek nabywa podstawowe wartości i szacunek dla autorytetu.

Jak widać nie są to więc postaci trzecio-, czy drugoplanowe w historii Chin, a w związku z tym, że oczy dzisiejszego świata zdają się coraz bardziej na nie spoglądać, to nowe

---

⁶⁷ *Ibidem*, s. 137.

⁶⁸ *Ibidem*, s. 138.

⁶⁹ K. Jasiocki, *op. cit.*, s. 180.

⁷⁰ Deng Xiapoing – ur. 22 sierpnia 1904 r. w Guang'an, zm. 19 lutego 1997 r. w Pekinie. Jeden z najbardziej znanych i wpływowych chińskich polityków w XX-wieku. Od 1978 r. do 1989 r. sprawował faktyczną władzę nad ChRL. Znany z wielu reform społeczno-gospodarczych. *Deng Xiaoping*, w: *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Deng-Xiaoping> (dostęp: 20.12.2022).

⁷¹ Zob. więcej D. Dębicka, *Reformy Deng Xiaopinga i ich wpływ na gospodarkę współczesnych Chin*, „Pisma Humanistyczne” 2013, nr 9.

⁷² Zob. Konstytucja Chińskiej Republiki Ludowej, <http://en.npc.gov.cn.cdurl.cn/constitution.html> (dostęp: 20.12.2022).

⁷³ K. Jasiocki, *op. cit.*, s. 180.

interpretacje i badania na ideami twórców nowoczesnego Państwa Środka są niewątpliwie fascynujące i potrzebne.

Bibliografia

Akty prawne:

Konstytucja Chińskiej Republiki Ludowej, <http://en.npc.gov.cn.cdurl.cn/constitution.html> (dostęp: 20.12.2022).

Literatura przedmiotu:

Cesarz M., *Narodziny i źródła ideologii faszyzmu chińskiego w okresie Nanking (1927-1937)*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi XXX”, Wrocław 2008.

Demiańczuk A., *Ruch Nowego Życia w Chinach, 1934-1948*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” t. 43, nr 3.

Dębicka D., *Reformy Deng Xiaopinga i ich wpływ na gospodarkę współczesnych Chin*, „Pisma Humanistyczne” 2013, nr 9.

Eastman L. E., *Fascism in Kuomintang China: The Blue Shirts*, „The China Quaterly” Jan. – Mar. 1972, No. 49.

Fenby J., *Czang Kaj-szek i jego Chiny*, Wrocław 2010.

Gawlikowski K., *O miejscu Sun Yat-sena w historii Chin*, [w:] Sun Yat-Sen, *Trzy zasady ludu*, Warszawa 2014.

Gibas P., *U narodzin polityki narodowej w Chinach*, „Azja-Pacyfik” 2014, nr 17.

Góralczyk B., *Sun Yat-sen. Misjonarz rewolucji*, Warszawa 2013.

Jasiecki K., *Dlaczego warto czytać Sun Yat-sena? Pożytki z lektury prac „duchowego ojca” nowożytnych Chin*, „Kultura i Społeczeństwo” 2015, nr 4.

Laskowska K., *Azjatyckie zorganizowane grupy przestępcze*, „Prokuratura i Prawo” 2004, nr 7/8.

Linebarger P. M. A., *The Political Doctrines of Sun Yat-sen. An Exposition of the Sun Min Chu I*, Baltimore 1957.

Loh P. P. Y., *The Ideological Persuasion of Chiang Kai-Shek*, „Modern Asian Studies” 1970, Vol. 4, No. 3 (1970).

Ławacz M., *Sun Yat-sen – życie i działalność*, [w:] Sun Yat-Sen, *Trzy zasady ludu*, Warszawa 2014.

Łobacz A., *„Trzy zasady ludu” - Dokument Programowy Sun Yat-sena. Refleksje Tłumaczki*, „Azja-Pacyfik” 2011, nr 14.

Łozińska T., *Myśl polityczna Czang Kaj-szeka*, Kraków 2017.

Polit J., *Pod Wiatr. Czang Kaj-szek 1887-1975*, Kraków 2008.

Sun Yat-sen, *Trzy zasady ludu*, Warszawa 2014.

Wakeman F., *Spymaster: Dai Li and the Chinese Secret Service*, Londyn 2003.

Zalski R. *Rozmowa z Chien Fu (Fredereickiem Chieniem) byłym sekretarzem Czang Kaj-szeka, politykiem, dyplomatą, członkiem rządu Tajwanu*, „Azja-Pacyfik” 2005, nr 8.

Źródła internetowe:

Chiang Kai-shek, w: Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/biography/Chiang-Kai-shek> (dostęp: 27.12.2022).

Deng Xiaoping, w: Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/biography/Deng-Xiaoping> (dostęp: 20.12.2022).

Hong F., *Niebieskie Koszule – nacjonalizm i faszyzm w Chinach lat 30. XX wieku*, <https://www.nacjonalista.pl/2021/03/13/fan-hong-niebieskie-koszule-nacjonalizm-i-faszyzm-w-chinach-lat-30-xx-wieku/> (dostęp: 25.12.2022).

Ioffe Adolf A., w: *Encyklopedia Powszechna PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Ioffe-Adolf-A;3915306.html> (dostęp: 14.12.2022).

Kuomintang, w: *Encyklopedia Powszechna PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Kuomintang;3929083.html> (dostęp: 14.12.2022).

Liga Związkowa, w: *Encyklopedia Powszechna PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Liga-Zwiazkowa;3932524.html> (dostęp: 13.12.2022).

Qing dynasty, w: Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/topic/Qing-dynasty> (dostęp: 09.12.2022).

Rawlinson J. L., *Li Hongzhang*, w: Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/biography/Li-Hongzhang> (dostęp: 09.12.2022).

Wang Y. C., *Sun Yat-sen*, w: Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/biography/Sun-Yat-sen> (dostęp: 27.12.2022).

wojna chińsko-japońska, w: *Encyklopedia Powszechna PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/wojna-chinsko-japonska;3997447.html> (dostęp: 12.12.2022).

Yuan Shikai, w: *Encyklopedia Powszechna PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Yuan-Shikai;3999574.html> (dostęp: 13.12.2022).

<https://www.punahou.edu/archives/history-of-punahou> (dostęp: 09.12.2022).

ABSTRAKT

Autor wychodzi od krótkiego streszczenia życiorysów Sun Yat-sena i Czang Kaj-szeka, co pozwala umieścić wyżej wymienionych w danym kontekście historycznym i pokazuje ich znaczenie w kształtowaniu nowoczesnych Chin. Następnie przechodzi do opisanie wizji ustrojowych Sun Yat-sena. Przedstawia, na czym polega zasada władzy ludu, wskazuje na konstytutywne elementy demokracji według Suna, demonstruje jakie składniki zawiera tzw. „pięciopodział” władzy w myśli Sun Yat-sena, by wreszcie dodać o fascynacji systemem jednopartyjnym u schyłku jego życia. W dalszej kolejności autor opisuje myśl ustrojową Czang Kaj-szeka, jego początkowym odwoływaniu się do dziedzictwa Sun Yat-sena, następnie przez zwątpienie w ustrój demokratyczny, aż po fascynację faszyzmem (choć w wydaniu bardziej japońskim niż europejskim).

Słowa kluczowe: Chiny, demokracja, faszyzm, konfucjanizm